

УДК 37.016:502/504

 Япринець Т. С.

ЗМІСТ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ

А Розкривається методика формування знань про природоохоронні території у процесі навчання фізичної географії. Обґрунтовується наступність у формуванні загальних і одиничних природоохоронних понять і доцільність використання офіційних сайтів установ ООН для організації самостійної пізнавальної діяльності учнів. Запропоновано використання графічних навчальних моделей для формування понять про типи природоохоронних територій.

Ключові слова: методика навчання географії, природоохоронні території, природоохоронні поняття.

Постановка проблеми. Збереження біологічного різноманіття та продуктивності екосистем є одним із головних завдань виживання людства. Усвідомлюючи це, ООН оголосила 2011–2020 рр. десятиліттям біорізноманіття, яке проходить під гаслом «Життя в гармонії з природою». Провідним напрямком збереження біологічного різноманіття є створення та розширення мережі природоохоронних територій, а формування знань про них – одним із акцентів сучасної географічної освіти.

Природоохоронна територія за визначенням Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) – територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист яких встановлюється законом або іншими засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній школі проблему формування природоохоронних знань на уроках географії свого часу найповніше досліджувала А.С. Волкова [1], серед сучасників окремі аспекти висвітлені в публікаціях Є.В. Копиляця, В.П. Корнеєва, Н.А. Пустовіт, О.В. Тімець та ін. Формування екологічних знань і вмінь у процесі вивчення фізичної географії на прикладі сільських школярів досліджував С.М. Крушніцький [3]. Проте у публікаціях науковців більше уваги звертається загальним питанням екологізації змісту всього шкільного курсу географії, при цьому недостатньо розробленим залишаються методичні аспекти формування конкретних знань природоохоронної тематики відповідно до сучасних вимог до організації навчально-виховного процесу.

Постановка завдання. Під час вивчення географії материків і океанів у 7 класі програмою передбачене засвоєння змін природних комплексів людиною та знайомство із найвідомішими об'єктами, занесеними до Списку природної спадщини ЮНЕСКО. В узагальнюючому розділі VI «Вплив людини на природу материків і океанів», яким завершується вивчення курсу географії семикласниками, ставиться вимога показувати на карті відомі з розділу «Материки» природоохоронні території, тому розроблення змісту і методичних аспектів їхнього вивчення є актуальною дидактичною проблемою.

Метою статті є оновлення змісту та обґрунтування методики формування загальних і одиничних природоохоронних понять при вивченні природоохоронних територій світу в шкільному курсі фізичної географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування знань про природоохоронні території тісно пов'язано із низкою природоохоронних понять: «ендемик», «релікт», «список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО». У цьому ряду окремо стоять поняття, пов'язані з виділенням різних типів об'єктів природно-заповідного фонду: «біосферний заповідник», «природний заповідник», «національний парк», «регіональний ландшафтний парк», «заказник», «пам'ятка природи» тощо.

МСОП визначає шість категорій охоронних територій: I. Заповідник суворого режиму; II. Національний парк; III. Пам'ятка природи; IV. Заказник; V. Охоронний ландшафт; VI. Територія контрольованого природокористування. Ця система категорій визнається в глобальному масштабі національними урядами, міжнародними устано-

вами та документами, зокрема ООН і Конвенцією про біологічне різноманіття. Разом із тим за режимом охорони, територіальною приналежністю і значенням у кожній країні прийнята своя національна система класифікації природоохоронних територій і об'єктів. Виходячи із змісту фізичної географії в основній школі доцільно в 7 класі при вивченні материків і океанів акцентувати увагу на міжнародній системі категорій природоохоронних територій, а у 8 класі при вивченні природи України – на національній. При цьому, враховуючи дидактичний принцип доступності навчання, який вимагає будувати навчальний процес відповідно до вікових можливостей учнів, у курсі географії 7 класу, на наш погляд, достатньо розрізнати лише такі узагальнені їхні типи: «біосферний заповідник», «природний заповідник», «національний природний парк», що відповідає I і II категоріям природоохоронних територій класифікації МСОП. Для решти ж категорій з метою спрощення ввести узагальнююче поняття «резерват».

➔ **Рис. 1. Модель співвідношення понять про типи природоохоронних територій у шкільному курсі географії материків і океанів (7 клас)**

Зображена на рис. 1 графічна модель схематично передає як кількісне співвідношення між типами природоохоронних територій, так і різницю в змістовному наповненні понять. За даними ЮНЕСКО на кінець ХХ ст. в світі нараховувалось біля 10 тисяч великих охоронних територій усіх видів, із них 2000 національних парків і 350 біосферних заповідників. Станом на цей рік (2015 р.) число біосферних заповідників збільшилось удвічі і складає 651 заповідник із 120 країн світу [5], а загальна кількість природоохоронних територій сягнула понад 200 тисяч [6, с. 2].

Узагальнивши наукові підходи фахівців із заповідної справи і конструктивної географії до визначення категорій природно-заповідного фонду та особливості пізнавальної діяльності учнів се-

реднього шкільного віку, коли запам'ятовування відбувається через усвідомлене заучування, пропонуємо такі формулювання зазначених у програмі природоохоронних понять.

Біосферні заповідники – це державні природоохоронні території, які мають міжнародний статус.

Природні заповідники – природоохоронні території загальнодержавного значення, на яких заборонена будь-яка господарська діяльність.

Національні парки – природоохоронні території, на яких, окрім заповідних ділянок, є території відкриті для відвідування туристами та обмеженого природокористування.

Термін «резерват» (від лат. reservatus – збережений) частіше використовується в західній літературі. З дидактичною метою його можна застосовувати як спільну назву природоохоронних територій, що не суперечить тлумаченню даного поняття в екологічних словниках [2].

Працюючи із цими поняттями, учні виділяють родове слово «природоохоронна територія» та його істотні ознаки. При цьому поняття «природоохоронна територія» або «резерват» є родовим словом і провідним поняттям, а решта (заповідники, національні парки) – підпорядкованими. Аналізуючи істотні ознаки понять, учні наводять приклади можливої господарської діяльності й природокористування на охоронних територіях – випас худоби, збір ягід і грибів, полювання, виловлювання риби, вирублення лісу, відвідування туристами. Вчитель конкретизує і перевіряє розуміння учнями сутності обмеженого природокористування. Наприклад, туристи не мають права розпалювати багаття, полювати на звірів, у лісовому господарстві не дозволяється суцільна вирублення дерев, а тільки рублення догляду тощо. З метою закріплення і подальшого розвитку знань про природоохоронні території школярі дають відповіді на запитання: Чим подібні і чим відрізняються заповідники і національні парки? З якою метою створюються біосферні заповідники? Які природоохоронні території складають ядро біосферних заповідників?

Після засвоєння загальних понять, згаданих вище, стає можливим формування й одиничних понять під час вивчення кожного з материків і океанів окремо. Наприклад, при вивченні Євразії доцільно ознайомити учнів із Великим Арктичним заповідником (найбільший на континенті), при вивченні Північної Америки із Єллоустонським національним парком (найстаріший у світі). В останньому списку ООН природоохоронних територій (2014 р.) містяться відомості про більш, ніж 209 тисяч морських і суходільних охоронних природних районів, що охоплюють площу більше 30 млн. км² (це більше, ніж площа Африки) [6, с. 12]. Частина природоохоронних територій внесена до Списку природних об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зокрема до останнього переліку включено 197 таких об'єктів (2015 р.) [10].

Величезна кількість природоохоронних терито-

рій (понад 200 тисяч у переліку ООН і майже 200 у переліку ЮНЕСКО) природно викликає труднощі у відборі навчального матеріалу про материки та океани. Загальне уявлення про розподіл природоохоронних територій дає карта (рис. 2):

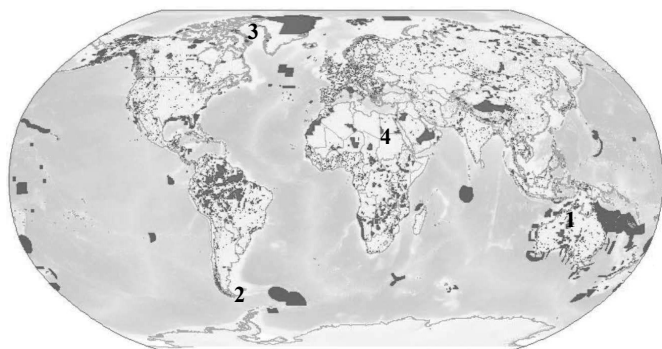

Рис. 2. Суходільні й морські природоохоронні території (позначено за [8, с. 8]).

Цифрами на карті позначено найбільші за площею природоохоронні території:

морські 1 – Природний парк у Кораловому морі та Новій Каледонії 2 – Південна Джорджія та Південні Сандвічеві	острови суходолу 3 – Північно-Східна Гренландія 4 – Руб-ель-Халі

Її аналіз на уроці можна доповнити цікавими даними: 8 із 10 найбільших природоохоронних територій світу є морськими, дві найбільших з яких мають площу понад 1 млн. км² кожна – Природний парк у Кораловому морі та Новій Каледонії (територія Франції) і островів Південна Джорджія та Південні Сандвічеві Острови (територія Великобританії); серед природоохоронних територій суші найбільшими є Північно-Східна Гренландія і Руб-ель-Халі в Саудівській Аравії.

Усього за даними ООН на даний час охороняються 3,41% від загальної площі морських і 14% суходільних районів світу [6, с. 12]. Цього вкрай недостатньо. Відповідно до стратегічного плану, прийнятого на конференції сторін Конвенції про біологічне різноманіття, до 2020 року поставлене завдання забезпечити охорону 17% районів суходолу та внутрішніх вод і 10% прибережних і морських районів [4].

Багато корисної інформації з усіх природоохоронних районів світу міститься у Всесвітній базі даних ООН по природоохоронних територіях, яку можна використати для організації самостійної пізнавальної діяльності учнів. Он-лайн інтерфейс цієї бази підготовлений за проектом МСОП та ЮНЕП і розміщений на сайті «Захищена планета» (Protected Planet) [7]. Крім власне статистичних даних та інформації з бази, він дозволяє знайомитись із охоронними районами світу шляхом вивчення карт, фотографій з Panoramio і текстових описів з Вікіпедії. Приклад завдання для самостійної роботи учнів: використовуючи базу даних сайту «Захищена планета», знайдіть найближчу до свого населеного пункту природо-

охоронну територію (для цього поступово укрупнюйте масштаб карти) і визначте, до якої категорії охоронності вона відноситься.

На офіційному сайті програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» міститься каталог біосферних заповідників [9]. За сучасними даними ЮНЕСКО (2015 р.) у світі створено 651 біосферний заповідник у 120 країнах, у тому числі 15 транскордонних об'єктів. Пошук по інтерактивній карті дозволяє визначити перелік, місцезнаходження та основні характеристики заповідників як по кожній країні, так і за назвою екосистем (природних комплексів). Серед завдань, які можна запропонувати учням: з'ясувати, які ландшафти (на прикладі конкретної країни) охороняються; навести приклади рідкісних видів рослин і тварин; які види наукових досліджень і спостережень там проводять.

З метою посилення країнознавчого підходу до вивчення курсу географії материків і океанів, значна увага учнів звертається не лише на те, в якій природній зоні розташований резерват, а й на те – в якій країні. Це розширює життєву компетентність школярів, оскільки більшість природоохоронних територій є важливими об'єктами екологічного туризму, значення і привабливості якого невпинно зростає. Для узагальнення знань про природоохоронні території світу під час вивчення розділу VI «Вплив людини на природу материків і океанів», семикласникам пропонується заповнити пропуски в табл. 1. При виконанні завдання учні користуються картами атласу та матеріалами офіційного сайту ЮНЕСКО [9]. Заповнення табл. 1 вимагає розумових операцій у прямому і зворотному порядку, коли за істотними ознаками визначаються одиничні поняття – назва резервату і навпаки, за вказаним одиничним поняттям потрібно добрати його істотні ознаки – характеристику конкретної природоохоронної території.

Враховуючи, що найбільшими за площею природоохоронними територіями світу є морські акваторії, варто оновити зміст шкільного курсу фізичної географії, позначити їх у навчальних атласах і доповнити зміст підручників, у яких до цього часу є згадування лише про один морський заповідник – Великий Бар'єрний риф в Австралії.

Висновки. У методиці формування природоохоронних знань пропонується введення поняття «природоохоронна територія» або «резерват» в якості родового щодо об'єктів природно-заповідного фонду. У шкільному курсі географії материків і океанів необхідно акцентувати увагу на природоохоронних територіях I і II категорій класифікації МСОП, а у 8 класі при вивченні природи України – на національній системі категорій природоохоронних територій (відповідно до чинного законодавства), яка узгоджується з міжнародною й охоплює всі її шість категорій.

При вивченні загальних понять доцільним є використання графічних навчальних моделей спів-

Таблиця 1.

Характеристика природоохоронних територій світу*

Назва резервату	Природна зона (екосистема, ландшафт)	Країна	Приклади видів рослин і тварин, що охороняються
Національний морський парк Великий Бар'єрний риф	Морський заповідник – екосистема коралових рифів	Австралія	більше 400 видів коралів, біля 1500 видів морських риб
Заповідник Нгоронгоро	Волога саванна в кратері згаслого вулкану	Танзанія	зебри, антилопи, леви, леопарди, слони, чорні носороги, бегемоти
Національний парк Сімпсон-Дезерт	Піщана пустеля і напівпустеля	Австралія	колочі трави, чагарникові акації, евкаліпти, кенгуру
Національний парк Макарена	Тропічні і субтропічні ліси	Колумбія	орхідеї; мурахоїди, пуми, мавпи, капібари, орінокські крокодили
Заповідник Долина Смерті	Пустелі (найпосушливіше, найспекотніше і найнижче місце на материк)	США	койот, скунси, дикі осли, ящірки, змії, пустельні черепахи, пустельна рибка – солонуватий коропазуб
Національний парк Вуд-Баффало	Тайга	Канада	бізони, лосі, вовки, чорні ведмеді, рисі, олень карибу, журавлі
Таймирський заповідник	Тундра, лісотундра	Росія	модринові рідколісся; лемінги, моржі, білий ведмідь, горностай, північний олень, червонодзьоба казарка
Поліський заповідник	Мішані ліси, болота	Україна	водяний горіх плаваючий, росичка, журавлина; вовк, видра, рись, лелека чорний, журавель сірий
Національний парк Еверглейдс	Мангрові зарості і болота	США	мангрове дерево, фікус, атласне дерево; крокодили, алігатори, ламантини (морські корови)

* курсивом виділено орієнтовні правильні відповіді учнів

відношення понять про типи природоохоронних територій. При формуванні одиничних понять традиційні джерела географічної інформації потрібно доповнювати роботою з інтерактивними картами та базою природоохоронних територій ООН, що містяться на офіційному сайті ЮНЕСКО. Мережа природоохоронних територій як на суші, так і в морі швидко зростає, тому найактуальнішим є формування не лише природоохоронних знань, а й умінь знаходити та аналізувати сучасну інформацію про ці території, що є невід'ємною складовою предметної компетенції учнів основної школи з географії.

Перспективним є оновлення змісту та розроблення дидактичних аспектів поглиблення знань про природоохоронні території в шкільному курсі фізичної географії України.

 Список використаних джерел

1. Волкова, А.С. Формирование природоохранных знаний на уроках географии : пособие для учит. / Алевтина Степановна Волкова ; под. ред. М.А. Воинственского. – Киев : Радянська школа, 1986. – 120 с.
2. Дедю, И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю ; предисл. В.Д. Федорова. – Кишинев : Гл. ред. Молд. сов. энцикл., 1990. – 406 с.
3. Крушницький, С.М. Формування екологічних знань та вмінь сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії : автореф. дис. ... канд. пед. наук за спец. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)» / С.М. Крушницький. – Київ, 2010. – 22 с.
4. Стратегический план в области сохранения и устойчивого использования биоразнообразия на 2011–2020 годы, включая целевые задачи по сохранению и устойчивому использованию биоразнообразия, принятые в Айти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.cbd.int/sp/default.shtml> – Заглавие с экрана.
5. Biosphere Reserves – Learning Sites for Sustainable Development. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/>
6. Dequignet et al. (2014). United Nations List of Protected Areas. Cambridge (UK): UNEP World Conservation Monitoring Centre. – 44 p. [Electronic resource]. – Mode of access: http://unep-wcmc.org/system/dataset_file_fields/files/000/000/263/original/2014_UN_List_of_Protected_Areas_EN_web.PDF?1415613322
7. ProtectedPlanet 2014-2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.protectedplanet.net/>
8. UNEP-WCMC (2015). World Database on Protected Areas User Manual 1.0. UNEP-WCMC: Cambridge, UK. – 69 p. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.unep-wcmc.org/system/dataset_file_fields/files/000/000/308/original/WDPAManual_1-0.pdf?143223858
9. UNESCO – MAB Biosphere Reserves Directory. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.unesco.org/mabdb/bios1-2.htm>
10. World Heritage List Statistics. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://whc.unesco.org/en/list/stat>

Дата надходження авторського оригіналу: 07.09.2015

Япринец Т. С. Содержание и методика изучения природоохранных территорий в школьном курсе географии материков и океанов.

А Раскрывается методика формирования знаний о природоохранных территориях в процессе обучения физической географии. Обосновывается преимущество в формировании общих и индивидуальных природоохранных понятий и целесообразность использования официальных сайтов учреждений ООН для организации самостоятельной познавательной деятельности учащихся. Предложено использование графических учебных моделей для формирования понятий о типах природоохранных территорий.

Ключевые слова: методика обучения географии, природоохранные территории, природоохранные понятия.

Yaprynets T. S. Contents and method of study of protected areas in the school geography course of continents and oceans.

С The article shows the method of forming of knowledge of nature protection areas in the course of study of physical geography. The continuity in the formation of general and individual environmental notions is grounded as well as the relevance of using of the official websites of UN agencies to organize independent cognitive activity of students. It is suggested to use graphical models for efficient formation of educational concepts about the types of protected territories.

Key words: methods of teaching geography, nature protected territories, nature protected conservation notions.